

232250

ERZURUM İSPİRLİ
KADIZÂDE MEHMED ÂRİF EFENDİ ve
ÖMER EFENDİ SEMPOZYUMU

(2-4 MAYIS 2014 ERZURUM)

-TEBLİĞLER-

EDİTÖR
PROF. DR. ÖMER KARA

ERZURUM - 2014

Kadızâde Mehmed Ârif Efendi'nin Risâle fi'l-Hased Adlı Eseri ve Analizi

Yrd. Doç. Dr. Bülent AKOT

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi

Giriş

Kadızâde Muhammed Efendi'nin kendi eserlerinde adı; "Kadızâde Mehmed"¹ olarak geçmektedir. Tam adı ise, "Mehmed Ârif b. Mehmed"² Kadızâde Muhammed Ârif Efendi, Erzurum'da doğmuştur.³ Fakat doğum tarihi ile ilgili hiçbir bilgi ve belge mevcut değildir.⁴ Kaynaklardan anlaşıldığına göre; babası öldükten sonra, annesi İspir kadısı ile evlendiğinden üvey babasına nispetle "Kadızâde" olarak lakaplanmıştır. Ayrıca İspir kazasında doğup büyüdüğü içinde "İspirî" olarak da meşhur olmuştur.⁵ "Erzurum tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda "İspirî" olarak anılmasına karşılık Osmanlı ilim tarihinde "Erzurumî" nisbesi ile anılmıştır."⁶

Kadızâde Muhammed Efendi temel eğitimini İspir'de yapmış⁷ ve devamında medrese eğitimini Erzurum'da tamamlayıp icazet almıştır.⁸ Erzurum'daki tahsilinin ardından İstanbul'a gelerek ikinci bir icazet almaya muvaffak olmuştur.⁹ İkinci icazetnameyi dönemin meşhur âlimlerinden Kazâbâdi (ö. 1163/1750) namıyla meşhur Ebu'n-Nâfi' Ahmed bin Muhammed bin İshak'tan almıştır. Kadızâde Muhammed

- 1 Kadızâde Muhammed Ârif b. Muhammed el-Erzurumî, *Babru'l-Risâle*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, no.387, vr. 6a.
- 2 Sait Uylaş, "Erzurumlu Kadızâde Mehmed Efendi ve Kuran'a Dair Bir Risâlesinin Tanıtımı", *Türk İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum, 2006, s. 515.
- 3 Mehmed Nusret Som, *Tarihçe-i Erzurum-Yabut Hemşehrilere Armağan*, Ali Şükrü Matbaası, Ankara 2010, s. 100.
- 4 İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyetu'l-Arifin*, İstanbul, 1955, c.II, s. 333; Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara, 2000, c. I, s. 404.
- 5 Nilüfer Ateş, "Erzurumlu Kadızâde Efendi'nin Vasiyetnamesine Tahlili Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 2007, c.16, Sayı:2, s. 310.
- 6 Bağdatlı, *age.*, c. II, s. 333.
- 7 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.508.
- 8 Uylaş, *agm.*, s.515.
- 9 Som, *age.*, s.100.

Efendi, İstanbul'dan ikinci diplomayı aldıktan sonra memleketi Erzurum vilâyetine döndü. Ardından Erzurum'da eğitime devam etmekte olan Sultaniye Medreselerine Müderris rütbesiyle tayin edildi.¹⁰ Daha sonra Sultaniye Medreselerindeki müderrislik görevine devam ederken aynı zamanda Erzurum Müftüsü olarak görevlendirildi.¹¹

Kadızâde Muhammed Efendi'nin oğlu olarak kaynaklarda müftü İbrahim Edhem Bey'in ismine rastlıyoruz. Ayrıca müftü Seyyid İbrahim Edhem Bey (ö. 1190/1776)'in "*Nehriyyetü'l-Fetvâ* isimli bir eseri de bulunmaktadır.¹² Diyarbakır'da medfun olduğu da söylenmektedir.¹³ Ancak, Kadızâde h. 1173/1759¹⁴ tarihinde vefat etmiş olup kabri, Erzurum Çat yolu üzerinde birçok ulemânın medfun olduğu Tuzcu köyündeki kabristandadır.¹⁵

Kadızâde ömrünün sonuna kadar birçok eser kaleme almıştır. Eserlerinin çoğu kelâm ilmi ile ilgili konuları ihtiva etmektedir. Eserlerine genel olarak yazma sebebini açıklayarak başlar. Hanefi-Maturidi çizgisinde bir inanç ve düşünce anlayışına sahip olan müellif genel olarak eserlerinde Hanefi-Maturidi ekolün temel kaynaklarına atıfta bulunmuştur. Tespit edebilen eserleri on dokuzdur.¹⁶

1. Bahru'l-Fetâvâ¹⁷
2. Kılâdetü'l Mercân fi Ahvâli'l Cânn¹⁸
3. Şerhu Ravzati'l-Cennât
4. Risâletün fima yetealleku bi'l-Kur'ân
5. Risâle fi İhtilâfi'l Ulemâ fi Vukûi'l-Mu'arreb fil-Kur'ân
6. Risâletü's-Selâmiyye
7. Risâle fi'l Vad¹⁹
8. Risâle fi'l-Va'd²⁰

10 Muhammed Hanefi Suluoğlu, *Kadızâde Erzurumi ve Kâşif u Hâli'l-Mevtâ ve'l-Berzah Adlı Risâlesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2010, s.13.*

11 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 404.

12 Som, *age.*, s.101.

13 Mehmed Ali Kırboğa, *Kamûsu'l-Kütüp ve Mevzuati'l-Müellefât*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1974, s.168.

14 Bağdatlı, *age.*, c. II, s. 333.; Bursalı, *age.*, c. I, s. 404.

15 Suluoğlu, *age.*, s. 17.; Uylaş, *age.*, s. 518.

16 Suluoğlu, *age.*, s.18.

17 Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, no:387.

18 Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, no:1502.

19 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 1269.

20 Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, no: 1502.

9. Risâle-i Fethiyye²¹
10. Risâle fi Fark Beyne Hadis'il-Îlahiye ve'l-Kudsiyye²²
11. Risâle Mümeyyiz Mezhebi'l Maturidiyye Ani'l-Mezahib'il Gayriye²³
12. Kâşif u Hâli'l-Mevtâ ve'l-Berzah²⁴
13. Risâle fi'z-Zikr
14. Risâle fi Hasedi'l Mezkûr fi Tarikat-ı Muhammediyye²⁵
15. Risâle-i Melherne²⁶
16. Risâletü's-Sa'diyye
17. Risâle fi's Sa'âti'n Nahsiyye ve's-Sa'diyye
18. Risâle fi Beyâni Buyuti's-Seb'ati's-Seyyâre
19. Risâle fi Beyâni Sa'âti'l Busb²⁷

1. Risâlenin Adı, Nüsha Tavsifi ve Yazılış Sebebi

Kadizâde Erzurumî h.1150 yılında yazdığı bu risâleyi Birgivi Mehmed Efendi'nin meşhur eseri Tarikat-ı Muhammediyye'nin hased bölümüyle ilgili telif etmiştir.²⁸ Eserin tam adı, Risâle fi Hasedi'l Mezkûr fi Tarikat-ı Muhammediyye'dir. Bazı

21 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3668.

22 Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, no: 3832.

23 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 1287.

24 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 1269.

25 Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, no: 1502.

26 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 4647.

27 Nuruosmaniye Kütüphanesi, no: 4971.

28 Mehmed Birgivi, (ö. 981/1573) 16. Yüzyılda çeşitli sahalarda eser veren bir Türk âlimidir. Birgili diye de bilinmektedir. 10 Cemâziyelevvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir'de doğmuş olup asıl adı Takıyyüddin Mehmed'dir. Zâviye mensubu âlim ve faziletli bir kişi olan babası Pir Ali Balıkesir'de müderristir. Birgivi son derece dürüst ve tavizsiz bir ilim adamıdır. Nitekim döneminde çok yaygın olan anlayışa rağmen hiçbir eserini herhangi bir devlet büyüğüne ithaf etmemiş, aksine devlet ileri gelenleri de dahil olmak üzere her seviyedeki yöneticilerde ve görevlilerde gördüğü kusurları cesaretle tenkit etmiştir. Birgivi, kendisi de Bayramiyye müntesibi olmakla birlikte zamanında Sünnî esaslardan sapmış ve bid'atlar ihdas etmiş olan bazı tasavvuf erbabını da eleştirmekten geri durmamış, hatta bir kısım mutasavvıfların bid'at ve aşırılıklarını ortaya koyup tenkit etmek üzere *el-Kavlül-Vasit Beyne'l-İfrât ve't-Tefrit*, adlı bir de risâle yazmış olması yüzünden tasavvuf düşmanı olmakla itham edilmişse de bu iddia isabetsiz görülmüştür. Nitekim *Tarikatül-Muhammediyye'nin* şârihlerinden ünlü mutasavvıf Abdülganî en-Nablusî (ö. 1143 / 1731), Birgivi'nin ehl-i sünnet esaslarına bağlı tasavvuf büyüklerini değil tasavvuf adına bir yığın bid'at ve hurafe ortaya çıkaran sözde mutasavvıfları tenkit ettiğini belirtir. Esasen onun *et-Tarikatül-Muhammediyye*'yi

yerlere açıklamalar eklemiş, hasedin mahiyeti, çeşitleri, söz ve eyleme geçmeyen hasedin sorumluluğu gibi konuları birçok İslâm âliminden alıntılar yapılarak incelemiştir. Risâlenin iki nüshası mevcuttur. Üzerinde çalıştığımız nüsha olan Süleymaniye Nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Bölümü 1502 numarasına kayıtlıdır. Tarikat-ı Muhammediyye'nin 42a-46a varakları arasında bulunan eserin her varığı on yedi satırdan oluşmaktadır. Beş varak olan eser h. 1150 tarihinde yazılmıştır. Talik yazısı ile h. 1160 tarihinde istinsah edilmiştir. Diğer nüsha ise, Erzurum Nüshası olarak Erzurum İl Halk Kütüphanesi 25 Hk 23979/8 arşiv numarasına kayıtlı nüshadır. Tarikat-ı Muhammediyye'nin 157a-160b varakları arasındadır. Her varak 19 satırdan müteşekkildir. Nestalik yazısı ile istinsah edilmiştir.

Kadızâde, risâleye besmele, hamdale ve salvale ile başlar. Sonrasında Birgivi'nin *Tarikatul-Muhammediye* adlı kitabında hased tefsirini ve hased eden kişinin söz ve fiil bakımından izaha muhtaç olduğu için ele aldığını belirtir. Risâle boyunca bazı yerlerde dipnot şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar, dipnot olarak çeviri sırasında muhafaza edilmiştir.

2. Hased Kavramı ve Risâlenin Analizi

Hased, Arapça'da kıskançlık ve çekememezlik anlamında²⁹ bir başkasının sahip olduğu maddî veya manevî imkânları kıskanmak, o nimetlerden mahrum olmasını isteyerek onların kendisine geçmesini istemek demektir.³⁰ Hased, cehalet ile tamahkârlığın birleşmesinden, kaynaşmasından doğar.³¹

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.), "*Ateşin odunu yediği gibi hased de hasenati, sevapları yer, mahveder.*"³² şeklinde buyurduğunu söyler. Dolayısıyla insanda

telif ederken Gazzâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn'inden çok geniş ölçüde faydalanmış olması da Sünnî tasavvufa bağlılığının açık bir delilidir. Eserlerinin her devirde büyük ilgi görmesi de ilmî dirâyeti yanında dürüst, basiretli, cesur ve sosyal problemler karşısında sorumluluk duygusu taşıyan bir kişilik sahibi olmasının sonucu şeklinde değerlendirilmelidir. Birgivi 981 yılı Cemâziyelevvel ayında (Eylül 1573) bir İstanbul seyahati sırasında vebaya yakalanarak hicrî yıla göre elli iki yaşında vefat etmiştir. İlmî açıdan önemlerine göre Arap dili grameri, ahlâk - tasavvuf, fıkah, akâid, tefsir - kıraat, hadis gibi sahalarda çoğu Arapça, birkaçı da Türkçe olmak üzere tesbit edilebilmiş altmışa yakın eserinden olan *Tarikatul-Muhammediyye*, din, ahlâk ve tasavvuf konularıyla ilgili çok tanınmış Arapça bir eserdir. İlk İstanbul'da (1260) olmak üzere on beşi aşkın baskısı vardır. Ayrıca pek çok şerhi ve Türkçe tercümesi yapılmıştır. Bkz. Emrullah Yüksel, "Birgivi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, c. VI, s. 191-194.

29 Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, 1990, c. III, s. 148.

30 Cevherî, *es-Sıhâb*, tsz. c. I, 298. Kavramın İslâm literatüründeki anlamına ilişkin bir değerlendirme için bkz. Nurettin Turgay, "İslâm'da Hased Kavramı", *Tasavvuf*, Sayı: 12, Ankara 2004, ss. 73-96.

31 Ahmet Rifat, *Ahlak Sözlüğü*, haz. Hüseyin Algül, Tercüman Yay., İstanbul tsz., s.105.

32 Ebû Dâvûd, Edeb, 52.

hasedin olması, dünyada hasenatların terk edilmesinin sebebidir. Hâsîd kişi, işlediği hasenatlardan âhirette de mahrum kalır. Bu konuda Allah Teâlâ da “*Hased ettiğinde hasedçinin şerrinden sana sığınırım.*”³³ diye buyurmaktadır.

Muhâsibî’den itibaren hased konusunu ele alan İslâm ahlâkçıları bunun genellikle aralarında meslekî, iktisadî, ilmî, siyasî, içtimâî münasebetler bulunan insanlarda ortaya çıktığını belirtir ve başkalarının maddî veya mânevî bir nimete sahip olması karşısında insanın başlıca üç tepki gösterdiğini ileri sürerler. Başkasının bir nimete kavuşmasını çekemeyip ondan mahrum kalmasını temenni etmeye hased, böyle bir kötü niyet taşımadan o nimetin benzerine kendisinin de nâil olmasını arzulamasına gıpta, bu arzuyu gerçekleştirme yönünde çaba göstermeye ve olumlu bir rekabet içine girmeye “münâfese” denilmiştir.³⁴

Hased duygusunun insanda doğuştan varlığı kabul edilir. Bu bakımdan İslâm’da yasaklanan husus, bu duyguyu taşımak değil, bu duygu doğrultusunda amel etmek, bunun gerçekleşmesi için fiile geçmek ve koşuşturmadır. His hâlinde kalması zarar vermez. İstenen, onun frenlenmesidir. Ancak bu frenleme işinin tesâdüfî değil, şuurlu ve irâdî olması gerekir. Acz sebebiyle hasedin gereğini yapmayanla, gücü yettiği halde yapmayan farklıdır. Resulullah’ın istediği bu ikinci kısımdır. Bunda nefisî mücadele var, bunda Allah rızası için, Resulünün emrine uymak için ortaya konan bir gayret vardır.

İslâmî terbiyede bunları insandan çıkarıp atmak diye bir mesele mevcut değildir. Ama bunların istikâmetini değiştirmek gerekmektedir. Bir kısım kötülöklere, kötülükleri fiil haline getirenlere, İslâm’a, Müslüman’a kin ve adâvet besleyenlere, nefis hesabına değil, Allah hesabına olmak üzere kin câizdir ve adâvet gereklidir. Bu duygular yaradılışımızda olduğuna göre, bunların meşru bir kullanılma yerleri olmalıdır. Bu hisler aslında âhireti kazanmak için verilen sermaye hükmündedir. İnsan ise bunları dünyanın fânî işlerine harcamaktadır.

Hased ile beraber gıptadan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu iki kavram birbirine zıttır. Tıpkı tevazu ile tezellül, vakar ile tekebbür, israf ile cömertlik gibidir. Bunlar görünüşte benzerlik taşıyalar da gerçekte zıttırlar, biri övülen biri de yerilendir. Hasedin sebebi, insan fitratından gelir. Normalde insanoğlu, kendi hemcinslerine karşı üstün olmak arzusu ile yaratılmıştır. Bu his gereklidir, insanın bu fitrî meyli bir kusur değil bilakis bir imtiyazdır. Ancak bunun akıl ve irade ile dengelenmesi gerekmektedir. Denge halindeki üstünlük sevgisi ise “gıpta”dır. Bu, başkasında olan nimetin kendinde de olmasını temenni etmektir. Gıptada, başkasının o nimetten mahrumi-

33 Felak, 113/5.

34 Mustafa Çağrı, “Hased”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, c. XVI, s. 380-378.

yetini temenni yoktur. Halbuki hased, kendisinde olmayan nimeti başkasında görünce, onun bu nimetten mahrum kalarak kendi seviyesine düşmesini istemektir. Görüldüğü üzere, karşı tarafın mahrumiyeti ile kendisinin yükselmesi veya en azından eşitlenmesini istemek (hased) ile, ondaki nimete sahip olarak ona yetişmeyi veya onu geçmeyi temenni etmek arasında büyük fark mevcuttur. Gıpta müminin, hased münafığın vasfıdır.

Tebliğimizin merkezinde yer alan risâlenin kendi içinde dört bölüm halinde yazılmıştır. İlk kısımda hased kavramının tanımlanmış, ikinci olarak hased çeşitlerinden bahsedilmiş, üçüncü olarak, hasedden kurtulmanın yolları ve son olarak da kalbe gelen düşüncelerden hangi ölçüde sorumlu olduğundan bahsedilmiştir. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz.

• Hasedin Tanımı

Kadıızâde, Birgivi'nin kitabında yaptığı tanımlamalarla başlar. Hased, dinî ya da dünyevî bir iyiliğin olduğu birinden nimetin zevâlini dilemektir. Bu konuda tekrarlarla birlikte İmâm-ı Gazâlî, Rağîb el-İsfehânî, İbn Nüceymel, Herevî, Ali el-Pezdevî, Fâzıl et-Tıyibî ve Münavî gibi düşünürlerin eserlerinden hased konusunda alıntılar yapmıştır. Aynı şekilde günah kastıyla nefse gelenleri dört mertebede açıklamaktadır. Bunlar, hâtir, şehvet, tasarlama ve azmetmedir. Sonrasında kalpte mevcut olan muhabbetin tanımını yapar. Âhirette bir zararı olmaksızın, ya da ona ulaşmamasını istemektir. İnkâr etmeksizin ona muhabbet beslemektir. Bundan dolayı hased haramdır.

• Hased Kısımları

Kadıızâde, haram olan ve olmayan olarak iki kısım hasedden bahsetmektedir. Haram olan hasedi kalpteki tabii sevgi olarak tanımlar. Nimetin zevalini ya da ulaşmamasını istemektir. Onun sevgisi Allah'ın nimetinin zevalini istemeye matuftur, yüreği mübeddil yoluna ulaşmaya ve her biri zevale dönüktür ve haramdır. Haram olmayan hased ise, istemeden kalbe gelen ve bundan dolayı kalpte hased sevgisi ortaya çıkmazsa bir mahzur yoktur. Eğer hasedin gerektirdikleri yapılırsa ya da hasedin izi bazı organlarda ortaya çıkarsa hased ittifakla haram olur.

• Hasedden Kurtulma Yolları

Kadıızâde, hasedden kurtuluş çarelerini anlatmaktadır. Kişi, hasedin hükmünü ve fiilen söz olarak bunun gerekliliklerini bilmeli ve nefesine muhalefet etmelidir. Hased edilen için dua etmeli, hayırlar dilemelidir. Bu şekilde hasedin günahından kurtulmak mümkündür. Hased edildiğinde haksızlık yapıp zulmedilmemelidir. Hased edildiğinde nefse karşı çıkılmalı ve talep ettiklerinden uzak durulmalıdır. Hased edildiği için istiğfar ve tevbe edilmelidir. Yani yaratılış ve tasarrufunda O'na itizarından dolayı tevbe edilmelidir.

• Kalbe Gelen Düşünceler

Kalbe gelen düşünce çeşitlerinden bahsetmektedir. Kalbe gelen düşüncelerin hangilerinden sorumlu olduğunu hadislerle birlikte izah etmektedir. Ona göre vesvese, nefsin konuşmasıdır. Kalpte ortaya çıkan düşünceler eğer rezilliklere ve günaha çağırıyorsa buna vesvese denir. Eğer marazî özelliklere çağırıyorsa buna da ilham denir. Vesvese zarurî ve ihtiyarî olmak üzere iki çeşittir. Zarurî olan baştan beri göğüste cereyan eden düşüncelerdir. İnsan bundan kurtulamaz. Bütün ümmet bundan muaftır. İhtiyarî olan ise, kalpte cereyan eder. Onu fiilen yapmayı ve ondan lezzet almayı ister. Birinin kalbinde bir kadının sevgisinin dolaşması gibidir. Günahı tasarlamamanın kerahetinden bahseder. Günah işlemeye kesin karar vermezse günah işlemiş olunmaz. Kişi, kesin karar verirse azmetme günahı kazanır.

3. Risâle fi Hased'in Çevirisi

Bismillahirrahmanirrahim

Hamd, âlemlerin Rabbi'nedir. Muhammed (s.a.v.)'e âline ve ashabına salat u selam olsun. Fakir Kadızâde Muhammed el-Müftî el-Erzurumî, Hayy-ı Kayyûm'a diyor ki: Faziletli mudakkik âlim el-Mevlâ Muhammed el-Birgivî, *Tarikatü'l-Muhammediye* adlı kitabında hased tefsirini ve hased eden kişinin söz ve fiil bakımından zorunluluklarını yerine getirmemesi saygı görmeyeceğini belirtir. Bunu hadis-i şerifle delillendirir. Ancak tefsiri delil, delâlet ve beyâna ihtiyaç duyar. Müracat edilen delil bakımından, ileride beyân ederken görüleceği gibi tamamlanmamıştır. Esere bazı yorumları meramın açıklanması için yaptım. Allah Müsteândır.

Evvela şunu bil ki, kalbe ilk gelen hâtırdır (düşünce) buna nefsin konuşması denir. İkincisi ise istek heyecanıdır. Bu da insanın tabiatındaki şehvet hareketidir. Bu ilk düşünceden doğar ve buna tabiatın meyli denir. Üçüncüsü, kalbin hükmüdür ki dört şeyi yapmak zorundadır. Yürek, azîm ve niyetin azmi de bir şeyi yapmaya niyet etmektir. Niyet bu noktada kasıtlı olur.

İmâm-ı Gazâlî İhyâu Ulûmi'd-Din'de de böyle söylüyor. Râğıb'ın şöyle dediğini naklediyor: "Nefsin konuşmasından en az maruz kaldığı şey fikirler, sonra düşünceler, sonra irade, sonra niyet, sonra da azimdir." İbn Nüceymel İşbâh ve'n-Nizam adlı eserinde şöyle der: "Söylenenlerin neticesi şudur ki: Günah kastıyla nefse gelen şeyler beş mertebedir."

a. Hâcis (düşünce-kaygı) bu, nefse attığı şeydir.

b. Hâtır (düşünce).

- c. Nefsin konuşmasıdır³⁵ ki buna hadisu'n-nefs denir ve tereddütten doğar.
- d. Hemmdir (tasarlama) ki bu da fiili kast etme tercihidir.
- e. Azim ve bu da bu kastın kuvveti ve ona azmetmeye karar vermektir.

Herevî, Şerhu'l-Mesâbih'te şöyle der: "Aklı muhabbet odur ki; aklın gerektirdiği üstünlüğün tercihini icâb eder. Onu seçmeyi gerekli görür. Aklının bildiği şeyden gerektirdiklerini elde eder/kabul eder. Kurtuluşunun bunda olduğunu zanneder. Tabiatın nefret ettiğinden nefret eder."

Tabii sevgi/muhabbet ise şehvettir ve haberlerin dışındadır. Bazı hadis kitaplarında zikredilir ki; muhabbetin başlangıcı muvafakat, meyil, sevgi, muhabbet ve sonra da insanı çılgına çeviren aşktır. Muvafakat, tabiat, meyil ve nefis içindir. Sevgi, kalp içindir. Muhabbet fuâd (gönül) içindir. O, kalbin bătınıdır. Hevâ, muhabbetin galabesidir. Aşk ise hevanın ziyadesidir.

Merhum Birgivi *Tarikatta* şöyle diyor: "Hased, dinî ya da dünyevî bir iyiliğin olduğu birinden nimetin zevâlini dilemektir."³⁶ Âhirette bir zararı olmaksızın, ya da ona ulaşmamasını istemektir. İnkâr etmeksizin ona muhabbet beslemektir. Fahr-ru'l-İslâm Ali el-Pezdevî, *Ahlaflar ve Âriflerin Makamları* adındaki kitabında şöyle der: "Şunu bil ki, hased haramdır. Senden başka birinden nimetin zevalini sevmen ve ona ulaşmamasını istemendir."

İmâm-ı Gazâlî, İhyâ'da diyor ki; "hased sadece nimete olur."³⁷ Kardeşini nimetlendirdiğinde senin için iki durum vardır: Birincisi, o nimeti ikrah etmen ve ondan (kardeşinden) zevalini sevmendir. Bu duruma hased denir. Hased, hadd-i zatında nimeti ikrah etmen ve kendisine nimet verilenden onun zevalini istemendir."

Mevlâna Mudakkik İbrahim Leggânî *Tevhid-i Cevheri*'nin şerhi *Umdetu'l-Mürîd*'de hased konusunda şöyle diyor: "Şer'an, kendine intikalini istesen de istemesen de birdir. Hased edilen kişinin nimetinin zevalini istemendir."³⁸

Mevlânâ Birgivi (Rahimehullah Teâlâ) *Tarikat Kitabı* hased tefsirinde (bölümünde) Gazâlî'nin İhyâ'da tarif ettiğinden sapmış/ayrılmış olabilir. Kitabının kayna-

35 Kadizâde, *Risâle fi Hased*, Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Bölümü, no:1502, vr. 42a.

36 Sonra ulaşıldı. Orada deniyor ki; nimet kafirin ya da fasıkın olursa, Allah'a karşı işlenen günahı değiştirmek için hasedden şifa arayın. Bu yüzden merhûm Berkûmî, hased tefsirinde nimeti açıklıyor.

37 Sonunda diyor ki, hased, bir adama nimet verilmiş. Sen de ondan zevalini ve o nimetin başkasının olmasını istiyorsun. Umdede fayda var. Denir ki; hased, İblîs (as)'a hased ettiğinde gökyüzünde Allah'a karşı işlediği ilk günahıdır. O'na secde etmedi. Yeryüzünde de Âdem'in bir oğlu diğer kardeşini öldürdüğü zamandır. Ondaki son kurbanı kabul edilmemişti. Ondaki ikinci kurbanı kabul edildi. Cevherî der ki; hased, kendisine hased edilen kişiden nimetin zevalini dilemendir. Denir ki; hasedi onu çekemez (ona hased eder) yani muzari şekilde Hasûd. Ahfes der ki; "ona hased ediyor" hasedehu kelimesi kesre ile "haseden" olur. Harekelendirerek "hasâdeten şu manadadır: Halkı kıskandırman haram bir haseddur. Hâmil ve Hâmile gibi.

38 İstenen bir işin olmasını istemendir.

ğı olmakla birlikte zira Gazâlî'nin zikrettiği şey, hasedin kısımlarını içermiyor. Çünkü hubb/sevgi, belirttiğine göre kerahetin karşıtıdır. O ihtiyarı olan bir sevgidir.³⁹

Hasedin çeşitlerinden biri olan tabii sevgi, din ve akıl cihetinden inkar etmeden nimetin zevalini ya da ulaşmamasını istemektir. Nefsin intisabının faydasız olduğunu bilmektir. Orada yayılıp güçlendiği ve oraya yerleştiği zaman a'raza "Allah, senin dışında birine nimet verdi" diye söyler. Muhakkak ki, Allah Teâlâ Hakîm'dir. Her işini hikmetle yapar. Nefsi, Allah'ın karşısında durup gücü yettiğinde onunla mücadeleye sokar. İşte bu sevgi, tartışmasız bir şekilde haseddir. Tarikat kitabının yazarının kelâmında da bu, açıkça görünür.

Daha önce de geçtiği gibi Birgivi (Rahimehullah Teâlâ) şöyle der: "O'nun sevgisi Allah'ın nimetinin zevalini istemeye matuftur, yüreği mübeddil yoluna ulaşmaya ve her biri zevale dönüktür. Böylelikle onun tarifi hased kısımlarını içerir. Vav ya da fasıla manasına vâsıldır ki bu makamda aklıma gelen düşüncedir. Şimdi bunu düşün!"

Birgivi (Rahimehullah Teâlâ) diyor: Orada eğer istemeden kalbine gelirse ve bundan dolayı kalbinde inkar hissedersen, ittifakla bunda bir mahzur yoktur. Eğer bulamazsan ya da isteyerek olursa zevalini ya da ona ulaşmamasını istersin. Eğer onun gerektirdiklerini yaptıysan ya da onun izi bazı cevârihte ortaya çıkarsa işte bu durumda hased ittifakla haramdır. Ben zâhiri konuşurum. Eğer derse ki, vavin bedeli ilga edilirse yani tabii sevgi nimetin zevali ve ulaşmaması için kalbine gelirse örtüsüz bir şekilde, zevali ve ulaşmaması seçilir. Sen de o düşüncenin kalbine gelmesinden dolayı inkar hissedersen yani din ve akıl cihetinden daha önce de zikrettiğimiz gibi bunda ittifakla bir beis yoktur. Yani bunun icmayla günahı yoktur. Zira bu, kudret elinde değildir. Bunun için o, bununla muâhaze edilemez. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurur: Allah, kimseye kaldıramayacağı yükü yüklemez"⁴⁰ Zahir bulamazsan ve vavi bulamazsan anlamındadır.⁴¹

Tabii sevgi, kalbinde ona ulaşmamasını ya da zevalini ister. Örtüsüz bir şekilde ona ulaşmamasını ya da nimetin zevalini arzu eder de din ve akıl yönünden inkarı bulamazsan, orada yerleşmiş ve onu yok etmeye gücün yetmez. Ya da yok etmek isteği ve tercihi (yüreğine düşmüşse) vs. yok etmeyi istemeye ilave olur. Eğer sen, onun gerekliliklerini yaparsan yani tabii sevgi yok etme ya da yok etme ihtiyarının elbisesiyle ona ulaşmama ihtiyarının örtüsüyle (onun zevalini isterse) olur. İki şekilde olur. *Birincisi*: Tabii sevgi, kalbine onu inkar etmeden düşen sevgidir. O, inkar etmeden söz ve sevgiyle onu zikreder. *İkincisi*: Zevalini isteme elbise/örtüsü ya da ona ulaşmama örtüsü ve iradesi olan tabii sevgidir. Hased tefsirinde şu sözlerle ondan bahsetmiştir: "Nimetin zevalini dilemektir.vs. Eğer tabii sevginin gerekliliklerini yapmazsan iki

39 Kadızâde, *Risâle fi Hased*, vr. 42b.

40 Bakara, 2/286.

41 Kadızâde, *Risâle fi Hased*, vr. 43a.

şekilde olur. Hased, bu konuda onun haramlığı hakkında ihtilafa düştüler. Bu konuda ben derim ki: haramlığı konusunda icma varken nasıl bunu söyleyebilir.

Fâzıl et-Tıybi, Mişkâtü'l-Mesabih'te şöyle der: “Şer’î naslar ve âlimlerin icması, hasedin haramlığını ortaya koymuştur.”⁴² Müslüman’ı küçümsemek ve mekruhun istenmesi, kalbî amellerden benzeri şeylerin ve kalbin azminin haramlığını göstermiştir.

Fâzıl İbrahim el-Legâni, *Umdetu'l-Mürîd* adlı eserde hased ehlinin kısımlarını açıklamıştır. Orada şöyle der: “Hased, beşer tabiatında yerleşmişse o halde insan hiçbir cinsinin herhangi bir fazilette kendisini geçmemesi için uğraşır.”⁴³ Hased ehli kısımlara ayrılır. Onlardan kimisi vardır ki, söz ve fiiliyle hased ettiği kişiyle uğraşır, onun peşinden koşar. Kimisi de vardır ki, hasedinin gerektirdiğini yapmaz ve hased edilen kişiden söz ve fiilleriyle o nimetin ondan kalkması için güç yetiremez.⁴⁴

Bu bölümde Hasan şöyle der: O, günahkardır ki kitapta zayıf hadisler rivâyet etmiştir. Bazıları şöyle der:

“Eğer o, nefsinden bunu gideremezse ve gücü yettiğince onun terki için uğraşarsa, hased ettiği kişiden nimetin zevalini dilemekle beraber nefsinde bunu isteyen tersine, işte bu şüphesiz günahkardır.”

Bazıları da derki; bu, samimi isteğe benzer. İkabda ulemânın görüşüne zıttır. Camiu’s-Sağîr’in şerhi olan *Kevkebu'l-Münîr*'de şöyle diyor: “Hased ve benzerleri gibi kalbî amellerin muâhazesi konusunda icma üzerinde münakaşa vardır.”

Mübarek de şöyle der: “hased ve kibir hakkındaki icma, kalbin kararı ile muâhazeyi açıklamıştır.” Birgivi (Rahimehullah Teâlâ), bu ihtilafın günaha kesin niyetle vaki’ olan ihtilaf olduğunu söyler. Daha önce Umde’de zikrettiğinden anlıyor. Sonra Birgivi (Rahimehullah Teâlâ) orada diyor ki ve İmam-ı Gazâlî onun hürmeti ve /ihramlığı ve Peygamber (s.a.v.)’in şu sözünden dolayı bu fakir onu âdem sandı. “İnsan, üç şeyden kurtulamaz, suizan, tayere ve hased. Suizan edince, buna uygun harekette bulunmayınız. Uğursuz zan (tayere) ettiğiniz şeyi, Allah’a tevekkül ederek yapınız. Hased ettiğiniz kimseyi hiç incitmeyiniz!” buyruldu.⁴⁵

42 Kevkeb adlı eserde diyor ki: Hased sebebi insan tabiatında yaratılmış, yoğrulmuştur. Cinsine üstün olmak ister. Başkasında kendisinde olmayan bir şeyi gördüğünde yükselmek/onun üstüne çıkmak ya da onunla eşit olmak için o nimetin ondan kaybolup gitmesini ister.

43 Umde’de şöyle geçer: İnsanlar kanun koruyucular ve diğerleri hasedin haramlığı, çirkinliği; onun Hakk’a itiraz ve ona karşı bir inatlaşma olduğunda müttefiktir. Hased eden kimseden başkasına nimet verildiği zaman Allah’ın fiilini iptal etmek ve fazlını izale etmek ister.

44 Kadızâde, *Risâle fi Hased*, vr. 43b.

45 Ebu Dâvud, Edeb 52,

İmam-ı Gazâlî, bunu akıl ve din cihetinden mekruh olmakla birlikte Allah'ın nimetinin zevali suretinde tabii sevgiye yorar. Hased, iradede hakikattir. Ki o irade kerâhetin zıddıdır. İki bir araya gelmez. Tabii sevgi olan şehvet ile zıddı olan ölüm haberi öncekilerin hepsinin hilafına bir arada bulunamaz. Çünkü o sonrakilerin hepsiyle bir arada bulunur. Öncekiler ihtiyarîdir, sonrakiler de zorunludur. Helal ve haramdan gelmez, tevfiğ Allah'tandır.⁴⁶

Delilden hâsıl olan zanla Muhtar zannetti. Fahru'l-İslâm *Ablâf*'ta amelî ilacı konusunda (hasedin amelî ilacı) diyor ki: Hasedin hükmünü ve filen söz olarak bunun gerekliliklerini bilir ve nefesine muhalefet ederse ve bundan çekinirse ve kıskanılan kişi için ancak hayır diler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyuruyor ki; "üç şey vardır ki; kimse bundan kurtulamaz."⁴⁷

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sözünün anlamının şu olduğu anlaşılıyor: Hased ettiğin zaman haksızlık yapma/zulmetme. Hased ettiğinde nefesine karşı çık. Onun talep ettiklerinden uzak dur. Kıskanılan kişi için hayır dile. Hased ettiğin için istiğfar ve tevbe et.

Câmiu's-Sağır'de Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bu sözüne delâlet ediyor. "Ümmetimin için üç lüzum vardır. Su-i zan, hased ve kıskançlık."⁴⁸ Zannı yaptığın zaman onu tasdik etme/uygulama. Hased ettiğin zaman Allah'tan bağışlanma dile. Kıskançlık ettiğin zaman tövbe et.

Beyân'ın şerhinde Münavî diyor ki: Allah'tan bağışlanma dile. Yani yaratılış ve tasarrufunda O'na itizarından dolayı tevbe et. Zira o, Hakîmdir. Her şeyi hikmetle yapar. Bu eser de bu hadise işaret ediyor. Bu üç şeyin tedavi gerektiren kalp hastalıklarından olduğunu, ilacının ise orada zikredildiğini söyler.

İki hadis arasında bir çelişkinin olmadığı açıktır. İkişiyile de amel edilebilir. *Câmiu's-Sağır*'de zikredilen hadisin beyânında Birgivi (Rahimehullah Teâlâ)'nın söylediği benim şiiirim değildir.

O, şöyle diyor: "hased, iradede bir hakikattir. Bunun anlamı şudur: Hased, irade elbisesini giyinmiş tabii sevgidir." İhyâ'da da bu böyledir. Gazâlî diyor ki: "hased, kerih görmek ve nimet verilen kişiden nimetin zevalini istemektir. Bu, ihtiyarî bir sevgidir. Daha önce geçtiği gibi, öncekiler beyânın ihtiyarı, sonrakiler beyânın gereğidir. Öncekilerden kastedilen şey,⁴⁹ irade ve kerahettir. Sonrakilerden kasıt ise, şehvettir.

46 Kadızâde, *Risâle fi Hased*, vr. 44a.

47 Ebu Dâvud, Edeb 52,

48 Ebu Dâvud, Edeb 52,

49 Kadızâde, *Risâle fi Hased*, vr. 44b.

Yani tabîi sevgi ve nefrettir. İrade ve şehvet bir arada bulunabilir. Mizacı düzeltmek için bal yemede olduğu gibidir. Kerahetle de bir arada olabilir. Zararından kaçınmak için mizacın hastalığı gibidir. İrade ve nefret de bir arada bulunabilir. Kendisine faydalı olması için hasta mizacın ilaç içmesinde olduğu gibidir. Nefretle de bir arada bulunabilir. Mizacı düzeltmekte olduğu gibidir.”

Birgivi kitabında diyor ki; Hasan'a hased hakkında soruldu: O da dedi ki; açığa vurmadiğın sana zarar vermeyecek olan bir sıkıntıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in şu sözü, Muhakkak ki Allah (cc), konuşup açığa vurmadiğın kendi kendine söylenen şeylerden yapmadığı müddetçe ümmetimi muaf tuttu.⁵⁰

Ebu Hureyre'den merfu olan bu hadisi zikretti. Belki de bu Hasan (bu Hasan-ı Basrî)'dir. Umde'de zikredien Hasan'dır. Bu kısımda Hasan diyor ki: o, günahsızdır. Orada zayıf hadisler rivâyet etti. *Miškatu'l-Mesâbih'te* Ebu Hureyre'den onun şöyle dediği rivâyet edilir. Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki: “Ümmetim, konuşmadığı ya da yapmadığı sürece göğüslerinin verdiği vesveseden muaf tutuldu.”⁵¹

Ümmetimden muaf tuttu ifadesi için Leys der ki: “Vesvese, nefsin konuşmasıdır. Denir ki kalpte ortaya çıkan düşünceler eğer rezilliklere ve günaha çağırıyorsa buna vesvese denir. Eğer marazî özelliklere çağırıyorsa buna da ilham denir.” Şunu bil ki, vesvese zarurî ve ihtiyarî olmak üzere iki çeşittir. Zarurî olan baştan beri göğüste cereyan eden düşüncelerdir. İnsan, bundan kurtulamaz. Bütün ümmet bundan muaftır. İhtiyarî olan ise, kalpte cereyan eder. Onu fiilen yapmayı ve ondan lezzet almayı ister. Birinin kalbinde bir kadının sevgisinin dolaşması durumu gibidir. Bu halde devam etmekte ısrar eder. O kadına ulaşmayı amaçlar.⁵²

Buna benzer günahları işlemek ister. Bu çeşitten Allah Teâlâ bu ümmeti Peygamber Efendimiz (s.)'in kerem ve şerefine affetmiştir. Fâsid akâid ve benzeri ahlâk ve bunun gibi şeyler, göğüslere verilen vesvese cümlesine girmekten soyutlanmıştır.

Nihaye sahibi diyor ki; “nefslere verilen vesvese değil “nefslerin konuştuğu” şeklinde rivâyet edilmiştir. Burada Mef'ûle nasb edilmiştir. Faile raf' etmek caizdir. Nasb etmek ise daha münasib ve daha doğrudur. Çünkü zâhir tabiatın elde etmeye çalıştığı kısımdır. Tâ ki, gerçekleşinceye kadar ona uyar. İşe olan özlemi sebebiyle onun göğsüne vesvese verir. Raf' rivâyetinin gerektirdiklerine karşı istemeden ona saldıran o değildir. Bu, şârihlerin kelâmıdır.”

Şeyh Muhyiddin en-Nevevî, İmam-ı Mazerî'den şöyle rivâyet eder: “Kadı Ebu

50 Buhârî, Rikak 30.

51 Buhârî, Rikak 30.

52 Kadizâde, *Risâle fi Hased*, vr. 45a.

Bekir b. Et-Tayyib dedi ki: Kim bir ma'siyete kalbiyle azmederse ve nefsi ona alışsın, itikadında günaha girmiş olur. Onu yapmaya kesin kararını verir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Kulum bir günah işlemeyi aklımdan geçirdiği zaman onu yazmayın. Eğer onu işlerse onu bir günah olarak yazın.⁵³ Hadis şunu gösteriyor ki; kim günaha alışmazsa ve bu istikrar olmaksızın fikrinden geçerse işte buna "hemm" (tasarlama) denir. Azm (kesin olarak yapmaya karar vermek) ve âmm birbirinden farklıdır. Muhaddis ve fakihlerin çoğu karşı çıkar ve hadisin zâhiriyle hükmeder. Kadı İyaz der ki: "selefin geneli, muhaddisler ve fakihlerden ilim ehli Kadı Ebû Bekir'in görüşündedir. Ona göre hadisler, kalbi amellerin muâhaze gerektirdiğini gösterir. Fakat onlar şöyle der: "Bu azim, bir günah olarak yazılır.⁵⁴ Onun yapmamasından ötürü, tasarladığı günah değildir."⁵⁵

Allah'tan korkmadan ve yetki almadan bir kesici onu kesti. Fakat ısrar ve kesin niyet ma'siyettir ve günah olarak yazılır. Onu işlediği zaman ikinci defa günah yazılır. Allah Teâlâ'dan korktuğu için onu yapmayı terk ederse hadiste olduğu gibi ona sevap yazılır. Muhakkak ki o benim cezamdan dolayı onu terk etti. Bu yüzden de onu bırakması Allah'tan korkması sebebiyle oldu. Amel defterine yazılmayan hemm (tasarlama, akıldan geçirme) ise nefsin alışmadığı havâtır (düşünceler) buna ne niyet ne azm, ne de akit eşlik eder. Bu, Kadı'nın sözünün sonudur daha artmaz.

Şer'î naslar, istikrarlı kalbin azmi yüzünden muâhaze olunacağını gösterir. Fâzıl et-Tıyibî'nin *Mişkat* şehrinde geçtiği gibidir. Bu konuda kesin delillerden biri Resulullah Efendimiz (s.a.v.)'in şu hadisidir: "İki Müslüman kılıçlarıyla birbirlerinin üzerine yürürlerse öldüren de ölen de ateştedir!" (Bu söz üzerine Resûl-i Ekrem'e): "Ey Allah'ın Resûlü! Katili anladık ama maktûl niye ateşte?" diye sorulmuştu. "Çünkü o da kardeşini öldürme hırsı taşıyordu!" cevabını verdi. Bir başka rivâyette ise: "O da kardeşini öldürmek istemişti" demiştir.⁵⁶ Bu da sadece irade (istemekle) bile insan cehennem halkından olabileceğini gösteren nastır.

53 Beyhakî, *Şuâbu'l-İman*, 7042. İbn Hibban, *Sahih*, 38.

54 Tahsisin delaleti, çoğunluğun görüşüdür, herkesin görüşü değildir. Mukarrar olduğu gibidir. Bazı havâs'ta Beyzavî Tefsiri, Kurtubî'den naklen şöyle diyor: Nûn (Kalem) suresinde "Cennet ashabını denediğimiz gibi..." âyetinde buyurduğu gibi, ma'siyete azmetmenin insanın muâhaze edildiği hususlardan olduğuna delildir. Çünkü onlar, mesâkin'in men edildiği şeyi yapmaya azmettiler ve yapmadan önce cezalandırıldılar. Şu âyete bakılırsa 22/25 Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in şu sözü gerçekleşmiş/doğru çıkmıştır. "İki Müslüman kılıçlarıyla birbirlerinin üzerine yürürlerse öldüren de ölen de ateştedir!" (Bu söz üzerine Resûl-i Ekrem'e): "Ey Allah'ın Resûlü! Katili anladık ama maktûl niye ateşte?" diye sorulmuştu. "Çünkü o da kardeşini öldürme hırsı taşıyordu!" cevabını verdi. Bir başka rivâyette ise: "O da kardeşini öldürmek istemişti" demiştir. (Buhari, *Diyat* 2, *Fiten* 10; Müslim *Fiten* 14, 2888; Ebu Davud, *Fiten* 5, 4268; Nesai, *Tahrîm* 29, 7, 125.)

55 Kadızâde, *Risâle fi Hased*, vr. 45b.

56 Buhari, *Diyat* 2, *Fiten* 10; Müslim *Fiten* 14, 2888; Ebu Davud, *Fiten* 5, 4268; Nesai, *Tahrîm* 29, 7, 125.

Fâzıl Birgivi (r.a.) sadece kalpte bulunan hasedin haram olmadığına şu hadisi delil getirmiştir. “Muhakkak Allah Teâlâ ümmetinden hasedi affetmiştir.”⁵⁷ Bu, kesin bir tezattır. Hased ettiğinde Allah’tan bağışlanma dile, hadisinin tahsisi zannîdir. Tahsis edilmiş âmm zannîdir. Kesin delil, günaha kesin kararın haramlığına karşı değildir.

Bezâzî’de günahı tasarlamanın kerahetinden bahseder. Günah işlemeye kesin karar vermezse günah işlemez. Kesin karar verirse azmetme günahı kazanır. Küfür gibi mücerred azmi tamamladığı zaman cevarihle amel günahını işler. Allah Teâlâ’nın yardımıyla izahat tamamlandı. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ’ya mahsus-tur.

Telif tarihi zilhicce sene 1150, yazılış tarihi 1160.

Mazlum olarak öldürülmesine rağmen nasıl olur da Allah’ın niyet ve tasarlama-yla muâhaze etmeyeceğini düşünür. Bunların hepsi kulun ihtiyarındadır ve bununla muâhaze olunacaktır.⁵⁸

Sonuç

Kadızâde, medrese eğitimine Erzurum’da başlamış ve ardından İstanbul’da ikmal etmiştir. Dönemin şartlarına göre en üst seviyede bir ilim tahsil ettiği anlaşılmaktadır.

Kadızâde yaşadığı dönemde yaygın olan medrese tekke çatışma tartışmalarında medrese tarafında yer almıştır. Kendisi resmi görevlerde bulunmuş, herhangi bir tari-kata intisap etmemiştir. Hanefi-Maturidi çizgisinde bir inanç ve düşünce anlayışına sahip olan müellif genel olarak eserlerinde Hanefi-Maturidi ekolün temel kaynakla-rına atıfta bulunmuştur. Eserlerine genel olarak yazma sebebini açıklayarak başlamış-tır ve ekseriyetle Arapça olarak telif etmiştir.

Tebliğimize konu olan risâlenin dili Arapça nesir şeklinde el yazmasıdır. Kadızâ-de’nin hased risâlede üzerinde durduğu konuları şu şekilde özetleyebiliriz:

- Eser, dört bölüm halinde yazılmıştır. İlk kısımda hased kavramı tanımlanmış, ikinci olarak hased çeşitlerinden bahsedilmiş, üçüncü olarak, hasedden kurtulmanın yolları ve son olarak da kalbe gelen düşüncelerden hangi ölçüde sorumlu olduğun-dan bahsedilmiştir.

- Hased, dinî ya da dünyevî bir iyiliğin olduğu birinden nimetin zevâlini dile-mektir.

⁵⁷ Kaynaklarda mevcut değildir.

⁵⁸ Kadızâde, *Risâle fi Hased*, vr. 46a.

• Aynı şekilde günah kastıyla nefse gelenleri dört mertebede açıklar. Bunlar, hâtır, şehvet, tasarlama ve azmetmedir ve hased haramdır.

• Hasedin çeşitlerinden bahsetmektedir. Haram olan ve haram olmayan hased olarak iki kısım hasedden bahsetmektedir. Haram olan hasedi kalpteki tabii sevgi olarak tanımlar. Haram olmayan hased ise, istemeden kalbe gelirse bundan dolayı kalbinde inkar hissedersen, ittifakla bunda bir mahzur yoktur.

• Hasedden kurtuluş çaresi olarak, hasedin hükmünü ve fiilen söz olarak bunun gerekliliklerini bilir ve nefesine muhalefet ederse hasedin günahından kurtulur. Hased edildiğinde nefse muhalefet edilmelidir.

Nihai olarak hâsid, kendinin olmasını değil, diğerinin olmamasını ister. Şer olan hasedin asıl mânası, başkasında bir nimet görmekten rahatsız olup onun zevâlini istemektir ki çekememezlik tâbir ettiğimiz, birtakımlarının zannettiği üzere kıskançlık demek değildir. Kıskançlık bazen hased demek dahi olursa da daha ziyade Arapça'da gayret diye tâbir olunandır. Mesela erkeğin karısını başkasından kıskanması, keza-lik karının kocasını başkasından kıskanması hased değil, "gayret" ve "hamiyet"tir, bu övülmüştür.

Kaynakça

Ateş, Nilüfer, "Erzurum'lu Kadızâde Efendi'nin Vasiyetnamesine Tahlili Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 2007.

Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Arifin*, İstanbul, 1955.

Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara, 2000.

Cevherî, es-Sihâh, tsz.

Çağrıcı, Mustafa, "Hased", *DİA*, XVI, 378-380.

Kırboğa, Mehmed Ali, *Kamusu'l-Kütüp ve Mevzuatı'l-Müellefat*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1974.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut 1990.

Kadızâde, Muhammed Ârif b. Muhammed el-Erzurumi, *Bahru'l-Risâle*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, no.387.

Kadızâde, *Risâle fi Hased*, Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Bölümü, no:1502.

Rıfat, Ahmet, *Ahlak Sözlüğü*, haz. Hüseyin Algül, Tercüman Yay., İstanbul tsz.

Som, Mehmed Nusret, *Tarihçe-i Erzurum-Yahut Hemşehrilere Armağan*, Ali Şükrü Matbaası, Ankara 2010.

Suluoğlu, Muhammed Hanefi, *Kadızâde Erzurumî ve Kâşifu Hâli'l-Mevtâ ve'l-Berzah Adlı Risâlesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2010.

Turgay, Nurettin, "İslam'da Hased Kavramı", *Tasavvuf*, Sayı: 12, Ankara, 2004.

Uylaş, Sait, "*Erzurumlu Kadızâde Mehmed Efendi ve Kuran'a Dair Bir Risâlesinin Tanıtımı*", Türk İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu Bildirileri, Erzurum, 2006.

Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *DİA*, VI, 191-194.